

УДК 378.1:0/9:005.336.5

Антоненко Тетяна Леонардівна, кандидат педагогічних наук, доцент, докторант
Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова

ЦІННОСТІ І СМИСЛИ ЯК КОМПОНЕНТА КОМПЕТЕНТНОСТІ

Анотація

У статті розглядається проблема компетентності як один з аспектів самоудосконалення особи майбутнього фахівця, місце і значущість ціннісного і смислового компонентів в становленні компетентності, освітлені акмеологічні і аксіологічні підходи відносно набуття особою необхідних якостей і моделей поведінки в становленні компетентності.

Ключові слова: компетентність, ціннісні і смислові компоненти, акмеологічні і аксіологічні підходи, моделі поведінки в становленні компетентності.

Проблема компетентності є однією з визначальних у питаннях функціонування та розвитку суспільства. Будь-який напрям життя суспільства потребує певної компетентності людей, які в ньому працюють, будь то економіка, політика, культура, освіта тощо. І сама людина потребує постановки таких особистісно-професійних цілей, які надають смисл її життю.

Однією з діяльностей, якою займається людина довготривалий час, якою вона "живе" і яка має таку властивість як змінювати її є праця, та професія, яку обирає особистість у юнацькому віці. Професійна діяльність спрямовується ціннісним вибором. Найбільш висока оцінка праці людини є така її характеристика як професіонал.

В психологічній науці проблема професіоналізму набула масштабного дослідження, яка вивчається акмеологією («акме» - багатовимірний стан людини на етапі її прогресивного розвитку, який пов'язаний з великими професійними, особистісними й соціальними досягненнями [6, 15]).

Однією з характеристик професіоналізму є компетентність. В науковій думці існує припущення, що ідея компетентісного підходу належить Аристотелю, під яким

він розумів „atere”- "силу, яка розвивалась та удосконалювалась до такого рівня, що становилася характерною рисою особистості" [7, 155].

У сучасній психологічній науці компетентність розглядається як „загальна якісна характеристика рівня професіоналізму,, (Єрмолаєва Є.П. [9]). Я.Ю. Єпустаєв визначає компетентність як "гарантію того, що індивід володіє необхідною фізичною та інтелектуальною кваліфікацією, ... володіє необхідними навичками й знаннями" і може застосувати їх у будь-якій ситуації [9]. У визначенні компетенції І.О. Зимньою увага акцентується на особистісній якості: "компетентність - актуальна, особистісна якість, яка формується і ґрунтується на знаннях, інтелектуально і особистісно-обумовлена соціально-професійна характеристика людини, її особистісна якість" [7].

Поняття „компетентність,, співвідноситься з поняттям "компетенції", що розуміються як "якості особистості, описані в термінах поведінкових характеристик, необхідних для успішного виконання роботи". Компетенції проявляються в різних ситуаціях і є стійкими протягом тривалого часу" (Я.Ю. Єпустаєв автор "Словаря компетенцій" (HR-Portal.ru [9]). Компетенції є складовими компетентності і виконують оцінну функцію щодо вимірів рівня її параметрів.

Людина може бути компетентною як професіонал, але відсутність у неї належним чином розвинених власне особистісних компетенцій (комунікативність, презентабельність, повага до людей, толерантність, гнучкість тощо) значно зменшує результативність та ефективність її роботи.

Саме особистісні компетенції дають можливість досягти успішності у професійній діяльності.

Бути компетентним фахівцем – значить бути всебічно обізнаною у всіх сферах своєї професійної діяльності особистістю, вміти на основі здобутих знань і навичок кваліфіковано орієнтуватися у будь-якій неординарній ситуації і приймати нестандартні рішення.

Найбільш ґрунтовно проблема компетентності представлена в роботі Джона Равена «Компетентность в современном обществе». На основі вивчення природи компетентності, Джон Равен виділяє основні її складові: внутрішньо мотивовані характеристики, що пов'язані із системою особистих цінностей, або види компетентності; уявлення і очікування, пов'язані з механізмами функціонування суспільства і роллю людини в суспільстві [11, 24].

Серед складових компетентності потребує особливої уваги ціннісний компонент, який складається зі «схильності аналізувати та прояснювати смутно усвідомлювані швидкоплинні відчуття, що свідчать про наявність проблеми або про зародження творчої ідеї; бажання братися за роботу із власної ініціативи; здатність справлятися з тривогою, що виникає у новій сфері та вміння заручатися підтримкою інших людей для досягнення мети» [11, 31].

Модель поведінки людини, що розглядається у контексті компетентності, передбачає: пріоритет оцінки мотивації до здібностей; що важливі людські якості складаються з гетерогенних факторів; що при описанні поведінки слід враховувати цінності, як інтегральний компонент поведінки людини. Саме в цьому контексті Дж. Равен наводить низку людських якостей, які по своїй значущості є смислоцинніми у реалізації себе у професійній діяльності: ініціативність, прагнення до нового, свобода вибору, вміння працювати сумісно з іншими людьми, здібність до керівництва.

Вчений стверджує, "що неможна оцінювати здібності незалежно від цінностей. Ми повинні спочатку визначити цінності індивіда, а потім оцінювати його здібність проявляти широкий спектр когнітивних, емоційних і вольових навичок для досягнення значущих цілей" [11, 152].

Згідно традицій психологічної науки професійна діяльність інтегрує у нерозривній єдності когнітивний, емоційний, поведінковий компоненти, які висвітлюють ціннісне відношення особистості до оточуючого світу, до себе, до інших. Кожний із цих компонентів виконує специфічну функцію у становленні компетентності майбутнього фахівця.

Когнітивний компонент виконує функцію набуття системи знань, розвитку пізнавальних інтересів, пізнавальних здібностей, пізнавальної активності, розумової діяльності у студентської молоді.

Аналіз сучасного стану підготовки фахівців у вищих навчальних закладах свідчить про наявність негативних тенденцій, які стримують розвиток у студентської молоді пізнавальної самостійності, розумових здібностей та розумових якостей (глибина, гнучкість, широта, критичність, допитливість розуму). Можна назвати низку причин, що впливають на процес набуття знань, на формування пізнавального інтересу, на формування інтелектуальних почуттів та потреб. Серед цих причин, перш за все, необхідно назвати складність для студентів самостійно проводити відбір

наукової інформації, яка є необхідною і достатньою на певному етапі навчання та результативно користуватися нею в процесі навчання. Як правило, інформація добувається з мережі Інтернету без її критичної обробки і механічно використовується на заняттях без належного осмислення, що значно стримує розвиток пізнавальних процесів (сприйняття, пам'яті, мислення). Викликає занепокоєння той факт, що студенти сьогодні мало читають, мало працюють із книгою, це збіднює їх можливості щодо формування ерудиції, кругозору, загальної й професійної культури. Слід прийняти до уваги, що в психологічній науці категорія цінностей розглядається водночас як мотиваційні і когнітивні утворення, що орієнтують поведінку людини на певну мету і в той же час детермінують когнітивну роботу з інформацією [13].

Процес самостійного вивчення навчального матеріалу, на який сьогодні відведена у ВНЗ значна частина навчальних годин, не співвідноситься із застосуванням самостійно добутих знань у професійній практиці, яка дає можливість перевірити їх необхідність і життєздатність. Пріоритет самостійного здобування знань, який має місце у вищій школі, зобов'язує сприяти розвитку у студентів образного, творчого та критичного мислення, усвідомленню того, що знання є цінністю у його майбутній професійній роботі. А для цього необхідно використовувати інноваційні підходи до процесу навчання, які в своїй основі мають особистісно-ціннісну спрямованість. Ці явища конче необхідно враховувати в процесі становлення компетентності.

Проблема урахування емоційного компоненту у становленні компетентності є теж складною. Емоційна насиченість змістового навчального матеріалу, емоційна культура викладача, діалогічні форми взаємодії студента і викладача, емоційна підтримка та емоційне "погладження" студентів здатні пробудити у майбутніх фахівців інтерес до професії, сформувати потребу у необхідності систематичного знайомства з її специфікою, відчувати насолоду і радість від спостереження за майстерною професійною діяльністю. Почуття задоволення від обраної професії є своєрідним стимулом до подальшої пізнавальної активності, до позитивної установки на професію, до потреби самовдосконалення та формування в собі значущих професійних якостей. Проте, в практиці вищих навчальних закладів емоційному компоненту не відводиться належного місця в організації навчання.

Поведінковий компонент є інтегруючим, він відбиває різні рівні розвиненості когнітивного і емоційного компонентів. І саме в ньому сфокусовані різні аспекти оцінного відношення до професійної діяльності, до оточуючих людей, до самого себе. У поведінці проявляється система ціннісних орієнтацій і смислів особистості. В ній пріоритетними виступають не стільки професійні, скільки особистісні якості майбутнього фахівця, серед яких провідними є духовно-моральні: почуття відповідальності, обов'язку, совістливості, чесності, патріотизму. М.К. Мамардашвілі підкреслював, що справжня робота – це "самостійність, відповідальність, ризик і готовність за все платити".

Когнітивний, емоційний і поведінковий компоненти несуть в собі ціннісно-сміслове навантаження, що надає компетентнісному підходу ціннісно-сміслову спрямованість.

У викладацькій діяльності суттєво значущими, на думку Т.Є.Ісаєвої, є наступні професійно-особистісні компетенції: адаптаційно-цивілізаційні, соціальні, соціально-організаційні, власне професійні, комунікативні та ціннісно-сміслові, які характеризують індивідуальність викладача.

Дж. Равен виділив види компетентності для викладачів, до яких відносяться: вміння побачити особистісні якості учнів та бажання сприяти їх розвитку; передбачати та враховувати реакцію учнів; демонструвати свою власну систему цінностей та особисті засоби мислення та переживання, що приводять до досягнення мети [11, 53]. Аналізуючи дослідження інших вчених щодо ефективності праці викладачів, Дж. Равен звертає увагу на здатність поєднувати центрованість (чуйне ставлення до потреб, інтересів та захоплень студентів) з директивністю (здатність надавати навчанням смисл та цілеспрямованість).

Розглядаючи будь-яку сферу особистості, сучасна психологія виходить з позиції цілісності людини (Б.Г. Ананьєв). В контексті нашої теми слід звернутися до характеристики соціальних елементів в структурі особистості (соціальний статус, функції-ролі і ціннісні орієнтації), які є основою будування вищого психічного рівня. Соціальний статус, функції-ролі і ціннісні орієнтації, на думку Б.Г. Ананьєва, "все це характеристики особистості, які визначають її світогляд, життєву спрямованість, суспільну поведінку, основні тенденції розвитку..." [1, 261]. Вони є визначальними складовими у будь-якій сфері життєдіяльності особистості.

Становлення компетентності добре прослідковується в акмеології, де визначається життєвий шлях професіонала, який включає п'ять стадій професіоналізації (Е.Зеєр): оптація – вибір професії з урахуванням індивідуально-особистісних і ситуативних особливостей; професійна підготовка – як процес набуття професійних знань, вмінь та навичок; професійна адаптація – входження в професію, освоєння соціальної ролі, формування професійних якостей і набуття професійного досвіду; професіоналізація – інтеграція особистісних і професійних якостей; професійна майстерність – реалізація особистості в професійній діяльності [6]. Кожна з цих стадій передбачає наявність компонентів компетентності, наприклад, таких як: певні здібності, мотивація; постановка особистісно-значущих цілей в процесі набуття професійних знань, вмінь та навичок; становлення моделі поведінки на основі ідеального образу професіонала; ініціатива, упевненість в собі, відповідальність, готовність вирішувати нові задачі; вміння контролювати й аналізувати свою діяльність тощо. Кожен з цих компонентів має ціннісний особистісний характер.

Проблема компетентності, як особистісна якість в психологічній науці розглядається в контексті відношення суб'єкта до світу, до самого себе, до діяльності, до самовдосконалення (В.Н. Мясичев, Н.В. Кузьміна, І.О. Зимня, А.О. Деркач та інші), в якому відображаються його особистісні смисли і особистісні цінності. Розвинена людина може усвідомлено визначати мотивацію своєї поведінки і має цілі, які надають смисли її життю як у теперішньому часі, так і у майбутньому.

В цьому контексті привабливою є позиція Б.С. Братуся, який виділяє специфічні функції смислових утворень, до яких він відносить: створення образу, ескіз майбутнього, перспективи розвитку особистості; моральна оцінка діяльності та її регулювання. На його думку, важливою умовою реалізації цих функцій є особистісні цінності. Стає зрозумілою необхідність і важливість такої компоненти як смисли і цінності в структурі компетентності, які зумовлюють вибір життєвого шляху особистості, в тому числі, професійного.

Шлях професійного становлення особистості та її компетентності пов'язаний з чіткими уявленнями про особливості трудової діяльності, про специфіку професійної діяльності, про образ людини професіонала, про взаємодію різних суб'єктів у професійній діяльності тощо. Є.О. Климов розробив основи психології праці, в яких чільне місце займає: образ об'єкта праці (чуттєвий образ; репрезентативний

конкретний образ; репрезентативний відволікаючий образ); образ суб'єкта праці (актуальний образ "Я", узагальнений образ "Я"; образ суб'єктно – об'єктних та суб'єктно- суб'єктних відношень.

Є.О. Климов розглядає професіоналізм як системну організацію свідомості, психіки людини, значну результативність своєї діяльності на основі високого рівня знань, вмінь та професійного досвіду.

Ця системна організація складається з двох основних компонентів, які мають свою підструктуру: властивості людини та праксис професіонала.

До властивостей людини як цілісності він відносить: образ світу; спрямованість, різні види мотивів; відношення до світу, до людей, до діяльності; відношення до себе, особливості саморегуляції; креативність; інтелектуальні риси індивідуальності; оперативні риси індивідуальності (вмілість, готовність до дії, виконавські здібності); емоційність, її особливості та проявлення тощо [8, 75].

На важливість наявності розвиненої ціннісної сфери у особистості, моральної вихованості як однієї з умов розвитку професіоналізму звертає увагу О.О. Бодальов [3, 9]. Цінності розглядаються як значущі предмети, явища дійсності для людини, що визначають смисл її життя і трансформуються в цілі. В.О. Ядов, розглядаючи ієрархію цінностей, дійшов висновку, що вища цінність виступає ціллю по відношенню до нижчої цінності.

Доцільно розглянути структуру цінностей, яка представлена їх ієрархією (О.М. Вовченко):

- загальнолюдські цінності – є базисом і постійною величиною, визначають ціннісну спрямованість особистості;
- рольові цінності, що відображають соціальний статус особистості (професійні цінності);
- ситуативні, що породжуються одиничними запитами особистості;
- антицінності, що породжуються відношенням до предметів та явищ і в їх оцінці людиною [4, 86].

Є.О. Климов, А.О. Деркач особливу увагу приділяють цінностям професійної діяльності, які «виконують функцію побудови професійних норм і правил» [6, 11]. Вчені розділяють їх на три групи: цінності як ідеї, передовий досвід, наукові концепції; як ідеал щодо атрибутів належного в професії, вироблений професійним

товариством; як узагальнюючі уявлення суб'єкта діяльності про цілі його професійної діяльності та засоби їх досягнення [6, 12].

Оскільки компетентність тісно пов'язана з професіоналізмом, не можна обминути і таку категорію як професійна самосвідомість (уявлення про себе як про цілісний образ професіонала). Завдяки професійній самосвідомості та механізму ідентифікації здійснюється процес порівняння своєї поведінки і себе в цілому з ідеальним образом людини професіонала, що впливає на засвоєння норм, усвідомлення своєї соціальної цінності, вибір цінностей і смислів свого буття.

Особливу увагу звертає на себе професійний ідеал, що представляє досконалість в уявленні суб'єкта і має суб'єктивне вираження. Вибір ідеалу залежить від уявлень людини про життя і буття, від накопиченого життєвого власного досвіду та досвіду людства, від світогляду, який є дороговказом пошуку застосування своїх здібностей, потреб, почуттів, інтересів тощо.

Значущість ідеалу в розвитку і становленні особистості полягає у потенційних можливостях людини пройти динамічний шлях присвоєння цінностей та смислів людського буття і досягти вершин досконалості.

Цінності професійної діяльності складають ціннісне відношення особистості до розвитку в собі такої якості як професіоналізм і компетентність.

Важливою умовою досягнення будь-яких життєвих цілей є актуальні потреби особистості. А головною потребою людини, як справедливо зазначає К. Обухівській є "володіння прагненнями, що упорядковують і спрямовують життя особистості" [10, 48]. Якісно новий розвиток особистості він пов'язує із знаходженням смислу свого буття і визначає основні його критерії, які в сукупності і забезпечують бажаний результат. До них психолог відносить: зростання вмінь, поява нових здібностей, відчуття задоволеності життям, здатність до самоконтролю [10, 80]. Вище названі положення можна віднести до психологічних умов розвитку будь-якої якості людини, в тому числі і компетентності.

Психологи відмічають, що основою становлення професіонала є потреба особистості в компетентності, яка в свою чергу є однією з базових цінностей і смислом життєвого шляху людини. "Коли потреба в компетентності набуває ціннісно-сміслового значення для людини, вона стає однією з детермінант становлення професіоналізму" [5, 327].

Задовольняючи свою потребу у компетентісному становленні, усвідомлюючи себе фахівцем із глибокими професійними знаннями, широким професійним кругозором, арсеналом вмінь, які забезпечують здатність до ефективної діяльності, особистість відчуває задоволення і позитивну тональність свого професійного шляху. Це в свою чергу сприяє набуттю таких особистісних якостей як упевненість, самоповага, самодостатність, самоефективність, прагнення до прийняття креативних рішень, що сприяють досягненню поставленої мети та результативних очікувань.

Розвитку компетентності буде сприяти належний рівень розуміння та усвідомлення характеру всіх аспектів професійної діяльності. Сьогодні психологічна наука значну увагу приділяє проблемі розуміння, яке дає глибинну єдність суб'єкта, який пізнає з тим, що пізнається. В герменевтиці процес розуміння розглядається як своєрідне осмислення, вияв смислу і смислоутворення [12].

Розуміння сприяє визначенню для себе системи цінностей, появу нових цінностей, глибину їх усвідомлення і осмислення. Це в свою чергу впливає на характер відношення суб'єкта до об'єкта діяльності.

Вживаючи категорію цінностей, слід зважити на те, що саме цінності сприяють розвитку людини як людини, з притаманними їй потребами, мотивами, інтересами, ідеалами.

В.П. Баришков, досліджуючи проблему цінності і особистісного буття, підкреслив, що людина, яка живе у світі цінностей ще не є ціннісною людиною, ціннісна людина – людина, яка дає оцінки не абстрактним ідеалам і формальним нормам, а відносно конкретної ситуації вибору. Це людина, що вступає в ціннісні відношення, в тому числі зі світом цінностей.

Узагальнюючи основні ідеї психологічних досліджень цінностей і смислів, можна дійти висновку:

- ціннісне освоєння дійсності здійснюється завдяки наданню їй людського смислу;
- від характеру сприйняття особистістю образу світу вибудовується ієрархія цінностей;
- система цінностей має конкретний вияв в перевазі або зневазі предметів та явищ дійсності;

- цінність передбачає ідеальне бачення всіх проявів життя і прагнення втілення його в життя;
- цінності органічно пов'язані зі смислами, бо світ людини є світом осмислених цінностей, виявлена послідовність взаємодії ціннісної структури і елементів її осмислення: матеріальна форма цінностей, її предметне значення, смислове значення, особистісний смисл, переживання і почуття активної діяльності;
- смисл виявляє індивідуальну пристрасть людини, що є визначальною в мотиваційній системі;
- розвиток смислової сфери передбачає рух до загальнолюдських цінностей та ідеалів (Б.Братусь);
- ієрархія цінностей особистості залежить від видів потреб, яким вона надає перевагу.

З точки зору В.А. Блюмкіна, найсуттєвіші характеристики людини виражаються "...її вищими потребами в праці, творчості, спілкуванні, пізнанні, красі й добрі. Цим вищим потребам відповідають і вищі цінності: благо людини і людства, справедливість, альтруїзм, безкорисливість, честь, совість" [2, 54]. Наявність у професіонала вищих потреб і вищих цінностей є базисною основою для становлення його компетентності.

Список використаних джерел

1. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. – СПб.: Питер, 2001. – 288с.
2. Блюмкин В.А. Мир моральных ценностей. М., 1981.
3. Бодаев А.А. Вершина в развитии взрослого человека: характеристики и условия достижения. – М., 1998.
4. Вовченко О.М. Ценностные ориентации в современном мире //молодежь в условиях радикальных перемен современного общества. – М., 1990. – 182с.
5. Демидова И.Ф. Потребность в компетентности как ценностно-смысловая детерминанта становления профессионала //Акмеология: личностное и профессиональное развитие: материалы международной научной конференции. – М.: Издательский Дом "Эко", ООО "ПКЦ Альтекс", 2004. - С. 324-327.
6. Деркач А.А. Акмеология: личностное и профессиональное развитие человека. Кн. 1-5. Кн.4: Развитие ценностной сферы профессионала. – М.: Изд-во РАГС, 2001. – 483с.

7. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. Авторская версия/. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов. – 2004.
8. Климов, Е.А. Образ мира в разнотипных профессиях. – М.: Изд-во МГУ, 1995. – 224 с.
9. Материалы круглого стола "Проблема компетенций в психологии и управлении персоналом"//
10. Обуховский К. Галактика потребностей. Психология влечений человека. – СПб.: Издательство «Речь», 2003. – 296с.
11. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие, реализация /Пер. с англ. – М.: "Когито-Центр", 2002. – 396с.
12. Сулима И.И. Герменевтика. Понимание и цели образования. – <http://www.tversu.ru/Science/Hermeneutics/1998-3/1998-3-01.pdf>.
13. Тихомандрицька О., Дубовська О. Особенности социально-психологического изучения ценностей как элементов когнитивной и мотивационно-потребностной сферы // Мир психологии. – 1999. – № 3. – С. 80–90.

ЦЕННОСТИ И СМЫСЛЫ КАК КОМПОНЕНТА КОМПЕТЕНТНОСТИ

Антоненко Т.Л.

Аннотация

В статье рассматривается проблема компетентности как один из аспектов самосовершенствования личности будущего специалиста, место и значимость ценностного и смыслового компонентов в становлении компетентности, освещены акмеологические и аксиологические подходы относительно приобретения личностью необходимых качеств и моделей поведения в становлении компетентности.

Ключевые слова: компетентность, ценностные и смысловые компоненты, акмеологические и аксиологические подходы, модели поведения в становлении компетентности.

VALUES AND SEMANTIC AS COMPONENT OF COMPETENCE

Antonenko T.

Resume

The article deals with the problem of the competence as one of the aspects of self-perfecting of a future specialist's personality, the place and significance of the valuable and semantic components in the formation of competence. The author investigates ackmeological and axiological approaches in the way of gaining some necessary qualities by a personality and the models of behavior in the formation of competence.

Keywords: competence, valuable and semantic components, ackmeological and axiological approaches, models of behavior in the formation of competence.